

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 050(=112.2)(450.361Trst)"17/18"

Prejeto: 9. 7. 2019

Tanja Žigon

izr. prof. dr., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za prevajalstvo, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: tanja.zigon@ff.uni-lj.si

Petra Kramberger

doc. dr., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za germanistiko z nederlandistiko in skandinavistiko,
Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: petra.kramberger@ff.uni-lj.si

Nemško časopisje v Trstu v 18. in 19. stoletju *

IZVLEČEK

V prispevku je predstavljeno nemško časopisje, ki je poleg italijanskega, slovenskega in drugega tiska izhajalo v Trstu v 18. in 19. stoletju. Statističnemu pregledu sledi analiza nemškega publicističnega področja: kdo je finančno podpiral časnike in časopise, kakšna je bila njihova temeljna vsebinska usmeritev, kdo so bili uredniki in sodelavci tiskanih medijev, ki so v nemščini izhajali v Trstu, ter kako dolgo se jim je uspelo obdržati na publicističnem trgu habsburškega okna v svet, kjer so se mešali številni vplivi in mu vtisnili multikulturni pečat. Prispevek poskuša odgovoriti na vprašanje, kakšno vlogo je v Trstu 19. stoletja igrala nemška publicistika.

KLJUČNE BESEDE

Trst, nemško časopisje, Adria, Journal des österreichischen Lloyd, Triester Zeitung, nemška književnost, medkulturni vplivi, Karl Ludwig von Bruck, Jakob Löwenthal

ABSTRACT

GERMAN NEWSPAPERS IN TRIESTE IN THE EIGHTEENTH AND NINETEENTH CENTURIES

The article presents German newspapers that were published in Trieste in the eighteenth and nineteenth centuries alongside Italian, Slovenian, and other press. The statistical review is followed by an analysis of the German publishing field: who provided financial support for newspapers, what was their basic contents orientation, who were the editors and contributors to the print media published in Trieste in the German language, and for how long it was able to maintain its position in the publishing market of the city, which was the Habsburg monarchy's window to the world, where many influences intertwined and gave it its multicultural appeal. The article attempts to answer the question regarding the role of German journalism in the nineteenth-century Trieste.

KEYWORDS

Trieste, German newspapers, Adria, Journal des österreichischen Lloyd, Triester Zeitung, German literature, cross-cultural relations, Karl Ludwig von Bruck, Jakob Löwenthal

* Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa Medkulturne literarnovedne študije (št. P6-0265), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Uvod

Avstrijski pisatelj srbskih korenin Milo Dor (1923–2005) je pred leti v eseju o Trstu, mestu treh svetov, zapisal, da gre pravzaprav za odslikavo večnacionalne Habsburške monarhije ter da Trst predstavlja vrata Srednje Evrope;¹ na eni strani s svojimi jožefinskimi zgradbami spominja na Dunaj, na drugi strani različni simboli, na primer kipa srbske kneginje Milice in kneza Lazarja na eni od tržaških hiš, asociirajo na bitko na Kosovem polju ter tako odpirajo vrata na jugovzhod, tretjič pa se Trst odpira tudi proti zahodu – celo sam James Joyce je priznal, da bi lahko svojega trgovskega zastopnika, dublinskega protagonista Leopolda Blooma, z njegovimi razmišljanji med sanjami in resničnostjo postavil tudi v Trst.²

Opisana raznolikost se kaže tudi na časnikarskem področju. V prispevku so uvodoma predstavljene razmere na kulturnem področju v Trstu, in sicer s posebnim ozirom na nemško govoreče prebivalstvo, temu pa sledijo predstavitev, analiza in opredelitev vloge, ki so jo v 18. in 19. stoletju v mestu imeli časopisi, pisani v nemškem jeziku. V sklepu je ovrednoten pomen nemškega tiska v Trstu v primerjavi z italijanskim in slovenskim ter opredeljen pomen nemške publicistike v mestu, ki je v obravnavanem času izkazovalo multikulturni značaj *par excellence*.

Razmere na kulturnem in posebej časnikarskem področju

Trst je mesto, polno nasprotij in na videz nedružljivih elementov, je »vzorec heterogenosti in protislovnosti moderne družbe, ki nima enotnega temelja in skupnih vrednot«.³ Mesto je v drugi polovici 14. stoletja prišlo pod okrilje Habsburžanov, vendar sta njegov razcvet in dejanska moč s habsburškim zaledjem povezana z emporialnim obdobjem. Ko so se na Dunaju pojavile težnje, da bi se morala podo-navska monarhija uveljaviti tudi kot pomorska sila in je Karel VI. v okviru svoje merkantilistične politike Trst razglasil za svobodno pristanišče, je priseljevanje postalo temelj gospodarskega razvoja ter preobrazbe mesta, pri čemer je nova gospodarska elita postala nosilka drugačne, bolj praktične omike in kulture.⁴ Pristaniško mesto je bilo za monarhijo okno v svet, na pomenu pa je še pridobilo po zgraditvi železnice

Dunaj–Trst leta 1857, ko se je zaradi strateškega in gospodarskega pomena zavihtelo po lestvici navzgor in postalo – takoj za Dunajem – drugo najpomembnejše v monarhiji. Posledično je v Trstu v 19. stoletju prišlo do »demografske eksplozije«;⁵ če je namreč Trst še konec 17. stoletja skupaj z okolico štel okoli 7.000 prebivalcev, je sto let pozneje njihovo število naraslo na 30.000, kar je povezano z razglasitvijo proste plovbe po Jadranu ter z vzpostavljenimi cestnimi povezavami z zaledjem; sredi 19. stoletja so naštel 95.000, leta 1900 že 178.599 in deset let pozneje 230.000 prebivalcev.⁶ Kot izhaja iz popisa leta 1900, je bilo kar 40 % Tržačanov rojenih na tujem. Staro aristokratsko municipalno ureditev je zamenjala »kozmpolitska buržoazija, v kateri ni manjkalo Levantincev: Grkov, Judov, Armencev, Srbov in dalmatinskih Hrvatov«.⁷ Slovenci so v 18. stoletju spadali med nižje sloje prebivalstva; večinoma so prihajali iz zaledja in so se razmeroma hitro asimilirali. Statistični podatki za Trst in okolico v letu Czoernigovega popisa (1846), ki se je osredotočal na narodnost, kažejo, da je tu živel 55 % Italijanov (43.940 oseb), dobrih 30 % Slovencev (25.300 oseb), slabih 10 % Nemcev (8.000 oseb) in nekaj manj kot 4 % Judov (3.060 oseb).⁸ Popisi v letih 1880, 1890, 1900 in 1910, ki so spraševali po občevalnem jeziku, so deloma premešali karte: tako je na primer delež »Nemcev« leta 1880 znašal 4,3 % (5.141 oseb), leta 1910 pa je spet narasel na 6,2 % (11.856 oseb).⁹ V skladu s temi podatki je na začetku 20. stoletja v Trstu živel okoli 56.000 slovenskih prebivalcev, torej je bil Trst leta 1910 največje slovensko mesto, saj je Ljubljana kot prestolnica Kranjske tedaj skupaj z nemškim prebivalstvom štela le 52.000 prebivalcev. Pisana paleta prebivalstva je pomenila tudi premike na področju gospodarstva in kulture, saj se je Trst lahko pohvalil s številnimi kulturnimi krožki, ustanavljali so društva, bogata je bila založniška ponudba, odpirali so knjižnice, pa tudi šole za različne skupnosti v mestu.¹⁰ Razmere na jezikovnem področju je že leta 1837 slikovito orisal publicist Paul Frisch, ki je menil, da je bil Babilon, če je kdaj obstajal, zagotovo videti kot Trst.¹¹ V Trstu torej ne moremo govoriti o enotnih etnolingvističnih temeljih, temveč se je tu oblikoval nekakšen večnacionalni sloj prebivalstva. Celotno na področju šolstva se zdi, da so se šolske oblasti trudile, da bi gimnazijcem posredovale znanje iz čim več jezikov, in sicer ne glede na to, kateri jezik je veljal za učni jezik. Število prijavljenih k pouku italijanščine

¹ Dor, Triest als Stadt zwischen drei Welten, str. 49–62; prim. tudi Dor, Triest. Stadt zwischen drei Welten, str. 135–149.

² Previšić, »Das Gespenstergerede von einem Mitteleuropa«, str. 125–128.

³ Ara in Magris, *Trst, obmejna identiteta*, str. 15.

⁴ Tu seveda mislimo na živahno kulturno dogajanje in medkulturno izmenjavo v mestu in ne na izhodišča ideološko naravnane zgodovinskega, ki je svoje teze utemeljevalo na primerjavi med starim prebivalstvom in priseljenimi tujci v smislu dihotomije med kulturo in nekulturo (več o tem Kalc, *Tržaško prebivalstvo v 18. stoletju*, str. 22–24).

⁵ Pirjevec, »Trst je naš!«, str. 17.

⁶ Breschi, Kalc in Navarra, *La nascita di una città*, str. 78.

⁷ Pirjevec, »Trst je naš!«, str. 17.

⁸ Hösler, *Slowenien*, str. 118.

⁹ Prav tam, str. 119.

¹⁰ Ara in Magris, *Trst, obmejna identiteta*, str. 19.

¹¹ V izvorniku se besedilo glasi: »Wenn es jemals ein Babel gegeben hat, so muß es wie Triest ausgesehen haben« (anonimo: Correspondenz. Aus Triest, str. 219).

ali slovenščine na tržaških državnih šolah z nemškim učnim jezikom kaže na to, da je bila tudi želja staršev in otrok naučiti se jezikov, s katerimi so se srečevali v vsakdanjem življenju.¹²

Na gospodarskem področju so že v tridesetih letih 19. stoletja ustanovili nekaj zavarovalniških, trgovskih in ladjedelniških družb (Generali, Lloyd), zaradi česar se je začelo v mesto priseljevati vedno več nemško govorečega prebivalstva iz avstrijskih dežel, torej iz notranjosti monarhije, kar je pomenilo, da je prišlo tudi do znatnega porasta avstrijsko-nemških kulturnih dejavnosti. Pri tem je posebno in pomembno mesto zasedala publicistika v nemškem jeziku, ki je bila – kar je razumljivo – avstrijsko patriotsko usmerjena. Gonilo omenjenih novonastalih družb so bili ljudje iz premožnejših tržaških slojev in iz meščanskih vrst.¹³

Na kulturnem področju so ustanavljali pevska, športna in šolska društva, tako italijanska in nemška kot slovenska.¹⁴ Za najpomembnejše italijansko kulturno društvo in hkrati društvo z najdaljšo tradicijo je veljala leta 1829 ustanovljena Filharmonično-dramatična družba (*Società Filarmonico-Drammatica*), ki je negovala italijansko glasbo in kulturo, na svoje prireditve pa je vabila večinoma italijanske umetnike. V dvajsetih letih 19. stoletja so ustanovili še nemško družbo *Casino tedesco*, ki se je posvečala razvoju znanosti, a tudi spodbujanju družabnega življenja,¹⁵ temeljna protiutež italijanski Filharmonično-dramatični družbi pa je bilo Schillerjevo društvo (*Schillerverein*), ustanovljeno v začetku šestdesetih let 19. stoletja. Osredotočalo se je na dogodke, pri katerih je bila v ospredju nemška glasbena produkcija in kjer so nastopali večinoma avstrijski oziroma nemški umetniki. Kljub temu pa sodelovanje med Filharmonično-dramatičnim in Schillerjevim društvom še zdaleč ni bilo izključeno; tako so na primer v italijanskem društvu leta 1902 na oder postavili izseke iz Wagnerjevega *Prstana*, orkester Schillerjevega društva pa je na svoji prireditvi igral Verdija.¹⁶ Obe društvi sta pomembno soustvarjali in skrbeli za kulturno življenje v mestu. Schillerjevo društvo je imelo – podobno kot Grillparzerjevo¹⁷ na Dunaju – bralni krožek in lastno knjižnico, kjer so imeli bralci poleg knjig na razpolago tudi več kot sto različnih časnikov in časopisov v različnih jezikih.¹⁸ Tudi Slovenci so se v revolucionarnem letu 1848 politično organizirali, čeprav je slovaški preporoditelj Ján Kollár

(1793–1852), ki je v predmarčnem obdobju obiskal Trst, pesimistično menil, da v mestu italijanščina že prevladuje nad slovanščino. V povezavi z drugimi slovanskimi skupnostmi v mestu so najprej osnovali *Slavljansko društvo*, leta 1849 pa je med bralce prišel dvojezični slovensko-hrvaški list *Slavljanski rodoljub*. V šestdesetih letih je bila prav v Trstu ustanovljena prva slovenska čitalnica, katere tajnik je bil Fran Levstik (1831–1887) in je imela že v prvem letu 230 članov.¹⁹ Kar se tiče bralne kulture, so tako kot v prestolnici in drugod po monarhiji za njeno širjenje tudi v Trstu skrbeli bralni krožki in kavarne.

Že v tridesetih letih 19. stoletja so začeli ob italijanskih časopisih izhajati tudi nekateri nemški, med njimi časniki, ki so prinašali gospodarske in finančne novice, a tudi časopisi, kot sta *Journal des österreichischen Lloyd* (1836) in literarni list *Adria. Süddeutsches Centralblatt für Kunst, Literatur und Leben* (1838), ki si je prizadeval zgraditi most med italijansko in nemško kulturo v Trstu. Nova duhovna podoba mesta, svetovljanstvo ter prepletanje jezikov in kultur so se kmalu odslikavali tudi na področju časnikarstva. Samo med letoma 1863 in 1902 je v Trstu izhajalo 560 dnevnikov in druge periodike, največ v italijanščini (83,7 %), sledil jim je slovanski (5,9 %) in nato nemški tisk (2,6 %), v mestu pa so tiskali tudi grške (1,1 %), francoske (1,1 %) ter latinske (1,1 %) časopise in časnike, tem pa so z majhnim deležem sledili še španski in dvo- oziroma večjezični tiski.²⁰

V nadaljevanju sledi podrobnejši pregled nemškega tiska v Trstu, ki je danes shranjen in dostopen v več knjižnicah, in sicer v Avstrijski nacionalni knjižnici (*Österreichische Nationalbibliothek*), Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani, v goriški knjižnici *Biblioteca Isontina* ter v tržaški knjižnici *Biblioteca Civica Attilio Hortis*. Nekateri časopisi so shranjeni tudi v specializiranih knjižnicah tržaških arhivov in muzejev.

Nemško časopisje v Trstu

V drugi polovici 18. stoletja, leta 1779, ko je Trst že doživljal razcvet, je začel goriški tiskar Valerio de Valeri († 1818) razmišljati o tem, da bi svojo dejavnost preselil v Trst, saj je menil, da bi tako izboljšal svoj gmotni položaj, predvsem pa je slutil, da bi mu lahko tiskarna v pristaniškem mestu za razliko od Gorice prinašala mnogo večje dobičke. Projekta mu ni uspelo realizirati, vendar pa že namera priča o tem, da je bil Trst v tem pogledu prava zlata jama.²¹

¹² Več o tem Reimann, *Die Deutschen in Triest 1880–1920*, str. 155–167.

¹³ Opela, »Vom Strande der Adria«, str. 440.

¹⁴ Ogromno arhivskega gradiva, povezanega z društvenim življenjem, je zgorelo ob požigu Narodnega doma 13. avgusta 1920.

¹⁵ Zala, *Die Moderne und ihre Krisen*, str. 40–43.

¹⁶ Reimann, *Die Deutschen in Triest 1880–1920*, str. 258–259.

¹⁷ Žigon, Ludvik Germonik in Peter Pavel pl. Radics, str. 317–328.

¹⁸ Opela, »Vom Strande der Adria«, str. 442.

¹⁹ Več o slovenski prisotnosti v Trstu prim. Merku, La presenza, str. 273–291; prim. tudi Gombač, *Trst–Trieste*; Ličen, »Manjšine« in »večine«, str. 103–122.

²⁰ Castro, *La questione di Trieste*, str. 83; prim. tudi Monti Orel, *I giornali triestini*; Pagnini, *I giornali di Trieste*.

²¹ Gorian, *Editoria e Informazione a Gorizia*, str. 67–68. Preboj v Trst je tedaj uspel Giacomu Tommasiniju († 1789), ki je prihajal iz tiskarske družine in se je po očetovi smrti povezal

Že januarja 1777 je začel tu izhajati list informativne narave *Portate dei bastimenti*, v katerem so objavljali tedenske novice o prihodu ladij in blaga v tržaško luko,²² a že prvi pravi časopis, ki je sploh kdaj koli izšel v Trstu, je bil pisan v nemščini. Leta 1781 je namreč vsestranski, na Dunaju rojeni Christian Hieronymus Moll (1750–po letu 1823)²³ začel dvakrat na teden, ob ponedeljkih in petkih, izdajati trgovski časopis *Triester Weltkorrespondent*. V časopisu so objavljali politične novice iz mednarodnega prostora in mestno kroniko, pozornost pa so posvečali tudi trgovanju v pristanišču; o širini lista najzgovorneje priča dejstvo, da so se na njegovih straneh pojavljale tudi novosti s področja italijanske književnosti. Žal so primerki časopisa, ki je izhajal še leta 1872, prava redkost,²⁴ zato so kakršne koli podrobnejše sodbje o njem skorajda nemogoče, vemo pa, da je imel list vsaj v drugem letu izhajanja prilogo, ki se je imenovala *Triester Kaufmannsalmanach für das Jahr 1782* in jo je prav tako urejal Moll.²⁵ O prilogi je Moll poročal v kratkem obvestilu, v katerem je vabil k prednaročilu na *Korespondenta* za leto 1782. V njej se zrcalijo razmere v tedanjem Trstu: na eni strani gospodarska odvisnost od Avstrije, na drugi pa velik vpliv italijanske kulture in kulturnega življenja.²⁶ Na podlagi redkih ohranjenih številk žal ne moremo pravilno oceniti, v kolikšni meri je uredniku uspelo slediti programskim usmeritvam časopisa, ki so zasledovale gospodarske interese. Vsekakor pa številka 60, ki je izšla 24. septembra 1781, potrjuje dejstvo o sožitju sobivajočih kultur in jezikov v mestu, saj so na zadnji strani našete nemške knjige, ki so bile bralcem na voljo v uredništvu *Korespondenta* in so si jih lahko zainteresirani bralci tržaškega bralnega krožka izposodili.²⁷ to pa pomeni, da nemških knjig v Trstu 18. stoletja niso prodajali le knjigotržci, temveč so bile na voljo tudi v krožku, ki je imel sedež kar v uredništvu časopisa.

Triester Weltkorrespondent s svojo prilogo pa ni bil edini časopis, ki se je ukvarjal z gospodarskimi temami. V začetku januarja 1784 je na pobudo tržaške podružnice dunajske Trattnerjeve tiskarne prvič prišel med bralce časopis *Triester politische und Handlungs-Zeitung*. Izhajal je ob ponedeljkih in petkih, primerjati pa ga smemo z ljubljanskim tednikom *Wochentliches Kundschaftsblatt des Herzogthum Krain* (1775–1776), saj je poročal tako o dogodkih na evropskem političnem odru kakor tudi o gospodarskih razmerah v Trstu, predvsem pa je tržaške trgovce obveščal o menjalnih tečajih, cenah na trgu in o dražbah; dajal je napotke, kako zavarovati blago, ter objavljajl uradne razglase in druga obvestila javnega značaja. Kot pričajo redke ohranjene številke, se je časopis na trgu obdržal zgolj nekaj mesecev in je verjetno zatonil že julija 1784.²⁹ Naključje je hotelo, da je v tem letu, 3. julija, tiskar in publicist Giuseppe de Coletti (1744–1815) začel izdajati še italijanski časopis *Osservatore Triestino*, ki ga je v letih 1786–1791 spremljala tedenska priloga *Notizie di mare*.³⁰ Morda pa je bil prav *Osservatore* prevelika konkurenca nemškemu časopisu, ki je zato prenehal izhajati. A četudi je *Osservatore Triestino* nedvomno prevzel vodilno vlogo na časnikarskem področju v Trstu³¹ poznega 18. stoletja, pa čas nemških listov ni minil: leta 1786 so v Trattnerjevi tiskarni za kratek čas, le dobre tri mesece, tiskali tednik *Nachrichten und Vorfällenheiten der See- und Handelsstadt Triest*, namenjen vprašanju, ki so zadevala pomorsko in siceršnjo trgovino.³²

Konec 18. stoletja je tudi Trst občutil posledice napoleonskih vojn. Tako kot na Kranjskem so nove francoske oblasti tudi tu začele izdajati svoja publicistična glasila. Leta 1810 je izšlo uradno glasilo *Télégraphe Officiel des Provinces Illyriennes*, in sicer njegova italijanska izdaja *Provincie Illiriche – Telegrafo Officiale*,³³ večje novice in ponudbo na časnikarskem področju pa so prinesla trideseta leta 19.

s podjetnim Giuseppejem Colettijem, prevajalcem in literatom, ki je v Tommasinijevi tiskarni delal kot lektor, nato pa kmalu postal gonilna sila tiskarne. Coletti in Tomassini sta leta 1778 pridobila »*privilegium imperiale impressorium*« in imela odtlej izključno pravico za tiskanje vladnih odlokov, uradnih in šolskih publikacij itn. Zaradi spremenjenih razmer se je Coletti leta 1782 zavzel za odprtje podružnice v Trstu, nato pa se je tiskarna tja v celoti preselila in delovala do srede osemdesetih let 18. stoletja (Brecelj, Tommasini, Giuseppe).

²² Gorian, *Editoria e Informazione a Gorizia*, str. 97.

²³ Moll je bil publicist, dramatik in gledališčnik, ki je v sedemdesetih letih 18. stoletja deloval na Dunaju in v Bratislavi; leta 1781 je kot knjigotržec prišel v Trst, od koder ga je štiri leta pozneje pot vodila v Zagreb, konec osemdesetih let pa še v Budimpešto (Wurzbach, *Biographisches Lexikon* 19, str. 13).

²⁴ Pagnini, *I giornali di Trieste*, str. 21–23.

²⁵ Moll je tudi avtor historično-statističnega opisa Trsta iz leta 1782 (*Historisch-statistische Beschreibung der Stadt Triest*), ki obravnava statistične podatke in gospodarske razmere v Trstu v 18. stoletju (Lugnani, *La cultura tedesca a Trieste*, str. 17).

²⁶ Prav tam, str. 15.

²⁷ Prav tam, str. 16.

²⁸ Tiskar in založnik Johann Thomas Trattner (1717–1798) je s svojo obrtjo na Dunaju pričel leta 1748, štiri leta zatem, 1752, pa je po posredovanju Gerarda van Swieten, »nekakšnega zdravnika za zdravje brez listnice« v službi Marije Terezije (Keber, *Zdravstvene reforme*, str. 419), postal dvorni knjigotržec in leta 1754 tudi dvorni tiskar. Od leta 1752 je tiskal vse šolske knjige, ki so izhajale v monarhiji, njegovi sodelavci pa so odprli več podružnic v avstrijskih mestih. Prvi zakupnik Trattnerjeve tržaške podružnice je bil Francesco Winckowicz, Trattnerjev zet (Pagnini, *I giornali di Trieste*, str. 12; prim. o Trattnerju tudi Dular, Dunajski tiskar, založnik in knjigotržec, str. 1–12; Dular, Johan Thomas Edler von Trattner, str. 45–54).

²⁹ Pagnini, *I giornali di Trieste*, str. 23–25; prim. tudi Trampus, *Tradizione storica*, str. 224.

³⁰ Pagnini, *I giornali di Trieste*, str. 30–44; prim. tudi Trampus, *Tradizione storica*, str. 224.

³¹ Časopis je izhajal vse do leta 1933 (Trampus, *Tradizione storica*, str. 224).

³² Gorian, *Editoria e Informazione a Gorizia*, str. 97.

³³ V času francoskega interregnuma se je tudi *Osservatore Triestino* preimenoval v *Osservatore Illirico* (prav tam, str. 42).

Journal des österreichischen Lloyd, 2. januar 1839, št. 1 (vir: *Biblioteca Civica Attilio Hortis*).

stoletja. Leta 1833 so različne zavarovalniške družbe po londonskem zgledu instituta Lloyd's³⁴ in z željo, da bi trgovcem učinkoviteje posredovale informacije ter svetovale na področju trgovine in ladijskih povezav, ustanovile tržaški Lloyd. Komunikacija s ciljnimi bralstvom je najlažje potekala prek časopisnih stolpcev; tako je januarja 1835 najprej izšla prva številka italijanskega časopisa *Giornale del Lloyd Austriaco*, leto kasneje pa še nemška izdaja *Journal des österreichischen Lloyd*.³⁵ Ko pa sta v drugi polovici tridesetih

let začela izhajati še italijanska *La Favilla* (izhaja do 1846) in nemški časopis *Adria*, namenjena vprašanju umetnosti, književnosti in vsakdanjega življenja, je v Trstu prišlo do živahne izmenjave kulturnih informacij.

Journal des österreichischen Lloyd je bil poleg dunajskega *Wiener Zeitung* in graškega *Grazter Zeitung* eden osrednjih tiskanih medijev predmarčnega obdobja.³⁶ Do začetka leta 1849 so ga izdajali v Trstu, nato pa se je uredništvo preselilo na Dunaj, kjer se je leta 1852 preimenoval v *Wiener Lloyd* ter kot jutranji in večerni list izhajal še nadaljnji dve leti, do junija 1854.³⁷ Ob začetku izhajanja je *Journal* – kot se je

isch« zapisovali brez preglasa in z veliko začetnico, in sicer kot *Journal des Oesterreichischen Lloyds*.

³⁶ Peternel, Tržaško obdobje *Journal*, str. 17.

³⁷ Časopis pod signaturo 207 L hrani tržaška knjižnica *Biblioteca Civica Attilio Hortis*, dostopen pa je tudi na spletnem por-

³⁴ To je okrajšava za *Corporation of Lloyd's*, družbo, ki se je imenovala po lastniku neke londonske kavarne, kjer so se od konca 17. stoletja zbirali vsi, ki sta jih zanimala ladjedelništvo in zavarovalništvo. Tovrstna srečanja so kasneje prerasla v združenje, ime pa so prevzeli po gostitelju (več o Lloydu prim. Usberghi, *Der Lloyd in Triest*).

³⁵ Tu in v nadaljevanju je uporabljen takšen zapis imena. So pa v štiridesetih letih v naslovu časopisa pridevnik »österreich-

Handels- und Seeberichte des Oesterreichischen Lloyds, 4. januar 1837, št. 1 (vir: Biblioteca Civica Attilio Hortis).

dogajalo tudi časopisom na Kranjskem (na primer Kordeschevi *Carnioli*)³⁸ – trčil ob dunajski dvorni policijski in cenzurni urad, kjer je imel zadnjo besedo rigorozni uradnik Joseph grof Sedlnitzky (1778–1855). Časopis tako ni dobil dovoljenja, da bi izhajal in se uveljavil kot časnik za politiko in kulturo, je pa Sedlnitzky odobril izdajanje časopisa, namenjenega trgovskim vprašanjem, ki je prinašal informacije s področja gospodarstva v Habsburški monarhiji.

Nemško izdajo *Journala* je najprej urejal Paul Frisch, sicer urednik strokovne publikacije *Handels- und Seeberichte des Oesterreichischen Lloyd*s, ki je dvakrat tedensko izhajala v letih 1837–1838. A njegovo urednikovanje Lloydovega *Journala* se je klavrno in škandalozno končalo. Marca 1837 je v leipziškem časopisu *Zeitung für die elegante Welt* objavil prispevek, pravzaprav novico iz Trsta, v kateri je sicer ironično, a v žaljivem, posmehljivem tonu pisal

o domnevnih slabostih tržaškega meščanstva,³⁹ kar je Lloydova direkcija razumela kot popolno zlorabo položaja, ki mu ga je zaupala. Frisch v prispevku med drugim pravi, da se je v Trstu zavihtel na mesto »pomembnega literata«, saj tu, tako meni, o umetnosti nimajo ne pojma ne smisla, vsa umetnost in visoka literatura sta v Trst prišli iz nemških mest, na primer iz Leipziga, sicer pa pravi, da je tržaška kultura zmes vseh mogočih praks, ki jih v mesto prinašajo izobraženci in so zgolj navidezno povezane s književnostjo.⁴⁰ In čeprav prispevka ni podpisal, se je v mestu kmalu razvedelo, kdo je tržaški korespondent leipziškega lista, tako da se je moral Frisch nemudoma posloviti. Za njim je uredništvo prevzel Ignaz Papsch (1800–1862),⁴¹ ki si je z uspešnim opravlja-

³⁹ Anonimno: Corresponsenz. Aus Triest, str. 219–220.

40 V izvirniku beremo: »Ich habe jetzt bisweilen den seltenen
Hochgenuß, der mir früher niemals zu Theil ward, mich
selbst für einen großen Literaten zu halten, weil mein kleines
Licht durch solche Schattenmonsters ungeheuer gehoben
wird« (prav tam, str. 220).

⁴¹ Ignaz Papsch je po začetnih poskusih, da bi se zaposlil v gledališču, dobil delo pri Lloydu. Veliko je potoval na Orient in

talu Avstrijske nacionalne knjižnice ANNO, ki je namenjen avstrijskim historičnim časopisom: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=oll>, 15. 6. 2019.

³⁸ Miladinović Zalaznik, Das erste Laibacher belletristische Journal Carniolia, str. 167–181.

som je kljub temu ostal v stikih, o čemer priča notica, objavljena 2. aprila 1848, v kateri je Löwenthal stanovskemu kolegu zaželel uspešno urednikovanje na Dunaju,⁴⁶ sam pa se je lotil vsebinske prenove *Journala*. K sodelovanju je povabil blizu Hannovra rojenega učenjaka, lirika in pripovednika Friedricha Martina Bodenstedta (1819–1892),⁴⁷ s katerim sta na vabilo tedanje vlade sedež in uredništvo časopisa leta 1849 prenesla na Dunaj.⁴⁸

Avstrijski bibliograf Constantin von Wurzbach je *Journal des österreichischen Lloyd* slikovito označil za predstavnika kapitala prvorazrednih gospodarskih družb, kakršna je bil Lloyd (*»Repräsentant einer Geldmacht erster Größe, wie es der 'Lloyd' war«*).⁴⁹ Vsebinsko je bil zelo praktično naravn. Obravnaval je teme s področja financ in gospodarstva ter bralce seznanjal s procesi industrializacije in tehnološkega razvoja, vendar pa so ga spremljale tudi rubrike, namenjene kulturi, družabnemu življenju in novostim iz sveta književnosti. Prispevki na eni strani odslikavajo življenje v mestu in zaledju, ne manjka tudi člankov, povezanih, povezanih s slovenskim ozemljem (na primer izgradnja železnice Dunaj–Trst, velika in-dustrijska razstava v Ljubljani leta 1847),⁵⁰ na drugi strani pa so odraz habsburške politike, četudi časopis ni bil nazadnjaški: spomladi 1848 je na primer nemudoma »reagirala na revolucionarne spremembe, jih upošteval in jim sledil«, ⁵¹ a ne v radikalnem, temveč prej v nevtralnem smislu. Izrazito gospodarski časopis je z revolucijo dobil nov značaj: gospodarske uvodnike so počasi zamenjevali politični, dokler ti niso povsem prevladali, časopis pa se je preselil v prestolnico monarhije.

Kot že omenjeno, so v tridesetih letih 19. stoletja v Trstu izhajali tudi popolnoma drugače vsebinsko zasnovani časopisi, ki bralstva niso iskali med trgovci in veletrgovci, temveč so poskušali nagovoriti širšo, izobraženo, razgledano publiko, ki se je zanimala za književnost, znanost ter kulturne dosežke in razvoj.

Leta 1836 je začel v italijanskem jeziku izhajati časopis za kulturo in književnost *La Favilla* (1836–1846), ki si je hitro pridobil krog bralstva. Že v četrtem letu izhajanja je imel okoli 300 naročnikov, to je toliko, kolikor jih je imel nemški časopis tržaškega Lloyd. Če izhajamo iz tega, da je italijansko verzijo Lloydovega časopisa v istem obdobju bralo 500 naročnikov in da je bilo na *Osservatore Triestino* naročenih 400 bralcev,⁵² visoko število naročnikov *La Faville* priča o znatnem zanimanju za kulturno-literarni segment družbenega življenja. Löwenthal se je očitno zavedal, da je treba to vrzel zapolniti tudi na področju nemškega jezika in literature. Tako je leta 1838, verjetno kot odgovor na italijansko *La Favilla*, v Trstu ustanovil izrazito literarno obarvani nemški časopis, dvakrat mesečno izhajajoči list *Adria. Süddeutsches Centralblatt für Kunst, Literatur und Leben*. Šlo je pravzaprav za eksperiment, ki je v tržaško publicistično krajino vpeljal nov tip časopisa, ki je poleg lokalnih novic in besedil o umetnosti sploh prvič izmenično začel objavljati tudi prozo in liriko.

Prva številka *Adrie* je izšla 1. januarja 1838, tiskal jo je Giovanni Marenigh (1757/1758–1842), Löwenthalu pa je pri ustvarjanju časopisa prišlo še kako prav njegovo humanistično, jezikovno in široko literarno znanje. Prispevki v *Adrii* so obravnavali in osvetljevali italijansko-nemške medkulturne stike, kar je bilo na svoj način tudi vodilo italijanske *La Faville*, ki se je osredotočala na objavljanje prevodov nemških del v italijanščino (Lenau, Freiligrath, Klopstock).⁵³ Kljub temu pa je šel Löwenthal v *Adrii* še korak dlje: prizadeval si je za širjenje italijanske kulture med nemško govorečim prebivalstvom ter se zavzemal za mirno sožitje Italijanov in Nemcev v skupnem prostoru, ki so ga poseljevali. *Adria* je poročala o tržaškem gledališkem dogajanju, v literarnem delu je objavljala novele in priložnostno pesmi, pogosto pa tudi zgodbe izpod peresa nemških avtorjev, ki so se dogajale v italijanskem okolju. Nadalje so se bralci srečali s prevodi italijanskih avtorjev; med drugim so brali dela Feliceja Romanija (1788–1865), ki se je uveljavil kot avtor številnih libretov k Donizettijevim in Bellinijevim operam, ter beneškega pesnika Luigija Carrerja (1801–1850). Časopis je imel posebno rubriko, imenovano *Italianische Schattenrisse* (*Italijanske silhuet*), ki je bila namenjena opisom italijanskih mest ter biografijam pomembnih ustvarjalcev in osebnosti iz italijanskega kulturnega življenja. Celo po številu objavljenih kritik so recenzije italijanskih močno presegle število recenzij nemških literarnih del, kar govori v prid tezi, da je Löwenthal deloval kot medkulturni posrednik in si je prizadeval izobraževati bralce ter jih povezovati ne glede na kulturni krog, iz katerega so prihajali. Poleg tega je Löwenthalu uspelo, da je k sodelovanju pritegnil skupino mladih avtorjev, ki jim

⁴⁶ *Journal des österreichischen Lloyd*, št. 69 (2. 4. 1848), nepaginirano.

⁴⁷ Bodenstedt je na željo staršev najprej ubral trgovsko kariero, a jo je kmalu obesil na klin ter se posvetil študiju na univerzah v Göttingenu, Münchnu in Berlinu, kjer se je ukvarjal predvsem s študijem literarne zgodovine in jezikoslovja. Po študiju se je kot vzgojitelj in pedagog zadrževal v Moskvi, tam spoznal slovanski način življenja in poglobil svoje jezikovno znanje, nato odšel na Kavkaz, potoval do Črnega morja, obiskal Konstantinopol, Malo Azijo in grške otoke ter se leta 1847 vrnil v Nemčijo. Ker je bil izjemen poznavalec literatur in jezikov dežel, v katerih se je zadrževal, se je uveljavil tudi kot prevajalec Puškina in Lermontova. Po številnih nadaljnjih potovanjih (Italija, Berlin, Pariz, Frankfurt, Bremen) se je na povabilo bavarskega kralja Maksimilijana II. nazadnje preselil v München, kjer je dobil najprej mesto profesorja za slovanske jezike in nato še za staro grščino (Stemplinger, Bodenstedt, Friedrich von).

⁴⁸ Peternel, Tržaško obdobje *Journal*, str. 20.

⁴⁹ Wurzbach, *Biographisches Lexikon* 32, str. 331.

⁵⁰ Peternel, Tržaško obdobje *Journal*, str. 28–41.

⁵¹ Prav tam, str. 17.

⁵² Lugnani, *La cultura tedesca a Trieste*, str. 25.

⁵³ Prav tam, str. 28.

je bilo v tistem času občinstvo še posebej naklonjeno; sem so sodili na Dunaju rojeni lirik in pripovednik Johann Nepomuk Vogl (1802–1866), arheolog, lirik, dramatik in pripovednik Johann Gabriel Seidl (1804–1875),⁵⁴ v Celovcu rojeni pesnik Paul Renn (1806–1860)⁵⁵ in njegov znanec, ki je prav tako prihajal s Koroške, pripovednik in politik Adolf vitez Tschabuschnigg (1809–1877),⁵⁶ ki je tedaj delal na tržaškem sodišču. Trst je bil Tschabuschniggova izhodiščna točka za odkrivanje Italije, potopise pa je objavljala tudi v ljubljanskih nemških časopisih. Navduševal se je nad Italijo, deželo harmonije, kjer sta bili narava in umetnost tesno povezani, kar je svojčas ugotavljal že Goethe. Tako Tschabuschnigg kot številni drugi avtorji, ki so pisali za Löwenthala, so menili, da je to dežela, ki jo je potrebno in vredno odkrivati, prepotovati in integrirati v kulturno stvarnost, tudi v duhovnem smislu. Med avtorji, ki so objavljali v *Adrii*, ne manjkajo niti številna druga odmevna imena tedanjega časa; med drugim so tu v nadaljevanjih tiskali zgodovinske romane Willibalda Alexisa (1798–1871)⁵⁷ in dela Franza Dingelstedta (1814–1881).⁵⁸

Adria si je zadala nalogo, da bralcev ne bo iskala zgolj med nemško govorečimi Tržičani, temveč si je urednik prizadeval, da bi k branju privabil tudi občinstvo zunaj regije, torej iz drugih delov Habsburške monarhije. Njegov namen je bil izobraževati ter bralstvu predstaviti in približati zgodovino, kulturo, umetnost in književnost, pa tudi italijanski način razmišljanja in življenja. A tudi slovanske kulture *Adria* ni zanemarjala. Tako v časopisu naletimo na poročila o mladi »ilirski« poeziji in o prizadevanjih Ljudevita Gaja (1809–1872), da bi se uveljavil enotni »ilirski« jezik, kar je bila v tridesetih letih 19. stoletja aktualna tema, o kateri se je tudi v *Adrii* veliko razpravljalo.⁵⁹ Žal je *Adria* kljub priljubljenosti med bralstvom zatonila že po prvem letu izhajanja, saj je Löwenthal prevzel urednikovanje Lloydovega *Journala* in ni zmogel vihteti uredniške taktirke pri dveh časopisih hkrati. Zadnja številka *Adrie* je izšla na božični večer leta 1838.

Po revolucionarnih dogodkih leta 1848 je bila junija 1849 v okviru tržaškega Lloydovega ustanovljena tako imenovana literarno-umetniška sekcija (*Literarisch-artistische Sektion des Österreichischen Lloyd*), ki se je

ukvarjala z izdajanjem časopisov, v njenem okviru pa je delovala tiskarna. Septembra 1850 je pri založbi Avstrijskega Lloydja izšla prva številka nepolitičnega lista *Illustriertes Familienbuch zur Unterhaltung und Belehrung häuslicher Kreise*, namenjenega razvedrilu in izobraževanju vseh družinskih članov.

Časopis je izhajal 15 let in je sploh eden prvih listov ne le v Trstu, temveč v vsem nemško govorečem prostoru,⁶⁰ ki je bil namenjen vsem generacijam ter je obravnaval intimne, družinske vrednote, vlogo in pomen varnega družinskega zavetja, a tudi vzgojna, izobraževalna, kulturno-zgodovinska in moralna vprašanja. Avstrijski Lloyd je ubral pravo založniško politiko, saj se je družinski časopis izkazal za dobro naložbo: naklada je skokovito naraščala in se v kratkem času povzpela s 4.000 na 13.000 izvodov.⁶¹ Očitno je, da so pri Lloydju časopis začeli izdajati zaradi dobička, odločitev družbe je bila torej izključno gospodarsko motivirana. Želeli so zapolniti vrzel na tržišču ter bralcem predstaviti nov format časopisa, namenjen družinski zabavi: vsak družinski član je v široki paleti tem, ki jih je časopis ponujal, lahko našel kaj zase. A prvi vtis, da je šlo pri tem listu zgolj za lahko, trivialno branje, kljub temu vara. Med prvimi uredniki sta bila že večkrat omenjeni vsestranski Ignaz Papsch ter v Gradcu rojeni pesnik Faust Pachler (1819–1891), ki je objavljala pod psevdonimom C. Paul. Urednika sta znala k sodelovanju pritegniti velika imena iz literarnega sveta tedanjega časa. Med avtorji, zastopanimi v časopisu, so se znašli Franz Grillparzer (1791–1872), Paul Heyse (1830–1914), Theodor Fontane (1819–1898), Heinrich Laube (1806–1884) in Anastasius Grün (1806–1876),⁶² ne manjkajo pa tudi avtorice, med njimi Betty Paoli (1814–1894), ki je svoje pesmi objavljala tudi v ljubljanski literarni prilogi »Laibacherice« *Blätter aus Krain*, in Amely Bölte, pravzaprav Amalie Charlotte Elise Marianne Bölte (1811–1891), ki je bila prav tako znana v slovenskem prostoru, saj je svoje razvedrilne novele v devetdesetih letih 19. stoletja objavljala tudi v literarni prilogi *Marburger Zeitung*.⁶³ V šestdesetih letih 19. stoletja sta sodelavca lista postala še v Trstu živeča literata, lirik Robert Hammerling (1830–1889) in – kar je morda bolj nena- vadno – kapitan in kartograf Heinrich von Littrow (1820–1895), ki se je mimogrede poizkusil še kot

⁵⁴ Več o njem prim. Janko, Johann Gabriel Seidl, str. 87–96.

⁵⁵ Bartsch, Renn, Paul.

⁵⁶ Kucher, *Adolf Ritter von Tschabuschnigg*.

⁵⁷ Berlinčan Willibald Alexis v nemški literarni zgodovini velja za utemeljitelja zgodovinskega romana v času meščanskega realizma.

⁵⁸ Dingelstedt se je rodil blizu Marburga in je umrl na Dunaju, za časa življenja pa je bil znan kot dramaturg in gledališčnik; deloval je na odskih deskah v Münchnu in Weimarju, na Dunaju pa je bil direktor dvorne opere in starega Burgtheatra na Michaelerplatzu (Großegger, Dingelstedt, Franz Freiherr von).

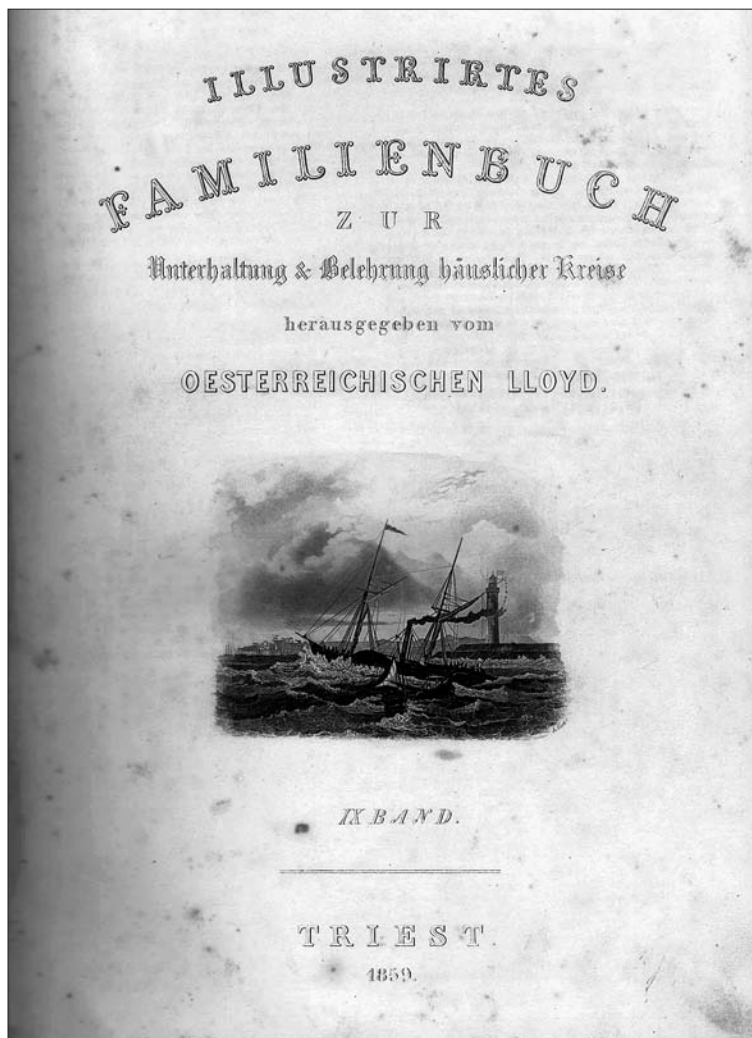
⁵⁹ Lugnani, *La cultura tedesca*, str. 29. Več o tem: Cvirn, Stanko Vraz in Ljudevit Gaj, str. 113–122.

⁶⁰ Šele leto zatem je začel znani dramatik, pripovednik in publicist Karl Gutzkow (1811–1878), avtor škandaloznega romana *Wally, die Zweiflerin*, v Leipzigu izdajati družinski zabavni list *Unterhaltungen am häuslichen Herd*, ki mu je leta 1853 prav tako v Leipzigu sledil še časopis *Die Gartenlaube*, izdajal pa ga je Ernst Keil (1816–1878).

⁶¹ Lugnani, *La cultura tedesca*, str. 46.

⁶² Prav tam, str. 48.

⁶³ Leta 1891 je bila v nedeljski prilogi mariborskega lista *Sonntags-Beilage der »Marburger Zeitung«* objavljena njena novela *In Lothringen*, ki se dogaja v majhnem francoskem mestecu (Kramberger, Autorinnen in der Sonntags-Beilage, str. 50–51).

Illustriertes Familienbuch zur Unterhaltung und Belehrung häuslicher Kreise, zv. IX, 1859
(vir: Österreichische Nationalbibliothek).

pesnik in dramatik. Poleg tega sta v krog sodelavcev sodila še dva znana kranjska ustvarjalca: Ludwig Ikleib (1827–1882) in Peter pl. Radics (1836–1912), predvsem slednji je v tržaškem ilustriranem družinskem listu objavljal kulturno-zgodovinske, a tudi literarno obarvane razprave.⁶⁴ Zadnji letnik časopisa je izšel leta 1865.

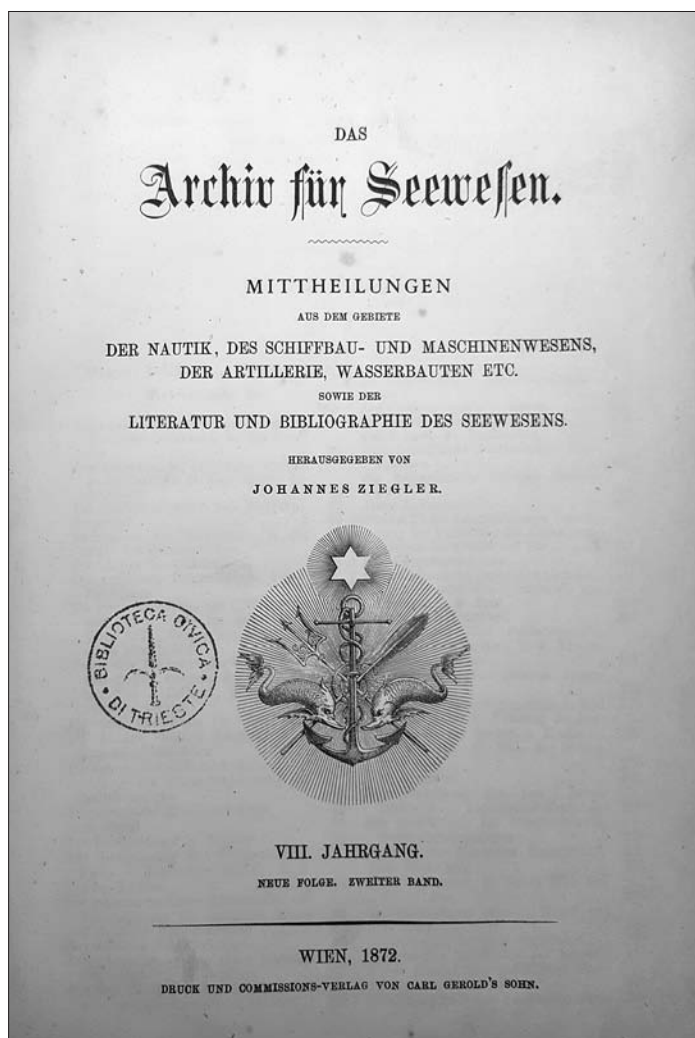
Časopis, ki je tržaško publicistično pokrajino sooblikoval dobrih 67 let, pa je bil *Triester Zeitung*. Prvič je izšel leta 1851. Ko se je namreč, kot omenjeno, uredništvo Lloydovega nemškega *Journala* konec leta 1848 preselilo na Dunaj, je Jakob Löwenthal najprej poskrbel za novo podobo časopisa, nato pa se je leta 1851 vrnil v Trst, kjer je s celovškim publicistom Franzem Ernstom Pipitzem (1815–1899)⁶⁵ začel urejati novoustanovljeni tržaški dnevnik *Triester*

Zeitung,⁶⁶ Pipitz je pozneje postal njegov lastnik. Do zadnje številke, ki je izšla 2. novembra 1918, je *Triester Zeitung* ostal zvest svojim prvotnim smernicam in je kot uradni časopis v nemškem jeziku zastopal interese dunajske vlade. Vsebinsko se je posvečal političnim in ekonomskim temam, pri čemer ni šlo toliko za temeljito in natančno poročanje s političnega parketa, temveč bolj za kratke, jedrnatе članke brez kakršnih koli osebno obarvanih komentarjev in mnenj. Kot zanimivost velja omeniti, da je *Triester Zeitung* še leta

⁶⁴ Lugnani, *La cultura tedesca*, str. 49; prim. tudi Žigon, *Zgodovinski spomin Kranjske*, str. 143–148.

⁶⁵ Lebensaft, Pipitz, Franz (Ernst).

⁶⁶ V letih 1853–1859 sta Löwenthal in Pipitz urejala tudi strokovni list, namenjen pomorstvu, *Österreichische Marine-Zeitung*, kar ni presenetljivo, saj je bil Pipitz kot namestnik tajnika tržaške trgovinske in obrtne zbornice za to nalogo daleč najprimernejši. Ko se je Löwenthal konec petdesetih let spet vrnil na Dunaj, je tam prevzel urednikovanje poluradnega lista *Österreichische Zeitung*, ki velja za naslednika časopisa *Journal des österreichischen Lloyd*. Omeniti velja še, da so v Lloydovi tiskarni od novembra 1848 do januarja 1850 tiskali tudi gospodarsko glasilo *Der Freibafen von Triest*, ki je izhajalo dvakrat tedensko (Lugnani, *La cultura tedesca*, str. 50).

Archiv für Seewesen, let. VII, 1872 (vir: Biblioteca Civica Attilio Hortis).

1866 popolnoma ignoriral in zanikal obstoj Kraljevine Italije, mnogo raje je tematiziral vpliv politike na razvoj industrije ali poročal o poljedelskih vprašanjih ter poslovnih potezah in življenju v Trstu. Poleg tega je nekaj prostora namenjal kulturi; poleg gledaliških kritik, ki jih je največkrat prispeval pesnik, pripovednik in dramatik Robert Hamerling (1830–1889), se je časopis pogosto razpisal o nemško-avstrijskih krogih v Trstu in o kulturnih dogodkih, v podlistku pa je objavljal potopise ali zgodovinske razprave.⁶⁷

V osemdesetih letih 19. stoletja je prišlo do razdora med nemško govorečim prebivalstvom Trsta. Poleg *Triester Zeitung* in njegovih somišljenikov, ki so ubrali pot umirjene konservativne politike, zveste cesarski hiši, so bili od šestdesetih let dalje v Trstu iz leta v leto vedno glasnejši ustavoverni liberalci. Zaradi nasprotij med taboroma je *Triester Zeitung* leta 1880 dobil konkurenco, in sicer *Triester Tagblatt*.⁶⁸

Časopis izkazuje nekaj vzporednic z dvanaest let prej ustanovljenim glasilom kranjskega nemštva *Lai-bacher Tagblatt*. Vse do njegovega zatona leta 1918

glasila, kot so bili *Triester lose Blätter* (1883), ki jih je ustanovil tedanji urednik dnevnika *Triester Zeitung* Julius Netter. Časopis je že po nekaj mesecih izhajanja zatonil, saj je bilo uredniku Netterju očitano žaljenje časti, izrečene denarne kazni pa Netter ni mogel poravnati (Monti Orel, *I giornali triestini*, str. 602). V začetku januarja 1884 je Netter začel najprej tedensko, od 4. oktobra dalje pa trikrat mesečno izdajati še satirično glasilo *Triester pikante Blätter* (1884), ki se prav tako ne more pohvaliti z dolgotrajnim izhajanjem. Isto usodo je zaradi Netterjevega ostrega jezika delila tudi njegova tretja publikacija *Triester fliegende Blätter*, ki je izhajala od maja do oktobra 1884 in se je v podnaslovu imenovala humoristični, nepolitični, komercialni, feljtonistično-beletristični list (prav tam, str. 604–605). Med časopise, ki jih je izdajal Netter, sodi še politično-gospodarski list *Adriatische Post*, ki ga je začel izdajati, ko je izgubil uredniško mesto pri *Triester Zeitung*. Časopis je izhajal od 1. julija 1884 do 1. julija 1885, in sicer dvakrat mesečno, Netter pa je bil njegov lastnik in urednik (prav tam, str. 609). Poleg tega je Netter od junija 1887 do marca 1888 izdajal še naslednika časopisa *Adriatische Post* – *Neue adriatische Post* (prav tam, str. 618).

⁶⁷ Prav tam, str. 51.

⁶⁸ V tem času so v Trstu izhajala še nekatera druga publicistična

Einladung zur Pränumeration
auf die

„Triester Rundschau“

(Einblicke in das materielle und geistige Leben
Triest's und der Adrialänder).

Monatshefte

unter Mitwirkung hervorragender Schriftsteller und
Fachmänner des In- und Auslandes herausgegeben
und redigirt von Dr. E. Schatzmayer.

(Das Einzelheft umfasst mindestens 40, das Doppel-
heft mindestens 80 Seiten in Taschenformat.)

I n h a l t :

Leitartikel behandelnd allgemeine Interessen und
Lebensfragen — Monatsberichte — Ernstes und
Heiteres aus Triest und Umgebung — Mittheilungen
aus dem Publikum, Eingesendet, Inserate etc.

**Preis des Einzelheftes 30 kr., des Doppel-
heftes 60 kr. ö. W.**

Für Insertionen vorzüglich geeignetes Organ!

Zu haben beim Herausgeber (Triest, Via del-
l' Istituto P. 445, I. Stock), beim Verleger und in
allen Buchhandlungen.

Vabilo k prednaročilu časopisa Triester Rundschau (vir: Biblioteca Civica Attilio Hortis).

se vsebinska zasnova *Triester Tagblatta* ni bistveno spremenjala: na prvi strani je časopis navadno prinašal uvodnik in rubriko *Unsere Telegramme* (*Naši telegrami*), ki sta ji sledili rubrika *Localchronik* (*Lokalna kronika*) ter rubrika, namenjena aktualnim političnim temam doma in na tujem (*Zadnje novice*). Tretja stran je bila namenjena trgovskim in prometnim novicam (*Handel und Verkehr*) ter kulturni rubriki, imenovani *Feuilleton*; na zadnji strani je časopis objavljal široko paleto oglasov, s katerimi je lahko vsaj delno financiral svoje izhajanje. V nekaterih obdobjih je jutranjik prinašal tudi novice iz gledališča, umetnosti in literature (*Theater, Kunst und Literatur*).⁶⁹

Poleg naštetih časopisov so v Trstu 19. stoletja, predvsem od šestdesetih let dalje, izhajali številni listi, namenjeni različnim strokam, na primer pomorstvu, stenografiji, filateliji in podobno, za kratek čas pa tudi dva literarna časopisa. Že leta 1865 je začel

izhajati mesečnik *Archiv für Seewesen*,⁷⁰ ki je objavljal najnovejša spoznanja in odkritja s področij navigacije, ladjedelništva, strojništva, artilerije in vodogradnje, pa tudi sezname najnovejše strokovne literature ter bibliografijo pomorstva. *Archiv* so v prvem letu izhajanja tiskali pri Lloyd, od junija 1866 je prihajal iz tiskarskih strojev dunajskega tiskarja Wallishausserja, že naslednje leto (1867) pa je urednik Johannes Ziegler, ki je bil hkrati izdajatelj in založnik lista, založništvo in tisk mesečnika zaupal hiši Carl Gerold's Sohn. Strokovni list je izhajal do leta 1872 ter so ga vsa leta pošiljali naročnikom in drugim zainteresiranim bralcem v Trst.

Leta 1866 so se svojega strokovnega glasila razveselili tudi filatelisti, in sicer so list *Der Briefmarken-Anzeiger* tiskali pri Lloyd tako v italijanskem kot tudi v nemškem jeziku.⁷¹ V začetku sedemdesetih let, od januarja do aprila 1871, so med bralce prihajale

⁶⁹ Monti Orel, *I giornali triestini*, str. 585–586.

⁷⁰ Prav tam, str. 529–530.

⁷¹ Prav tam, str. 532.

Kronološki pregled nemških časopisov, ki so izhajali v Trstu v 18. in 19. stoletju

1.	<i>Triester Weltkorrespondent</i>	1781–1782
2.	<i>Triester Kaufmannsalmanach für das Jahr 1782</i>	1782
3.	<i>Triester politische und Handlungs-Zeitung</i>	1784
4.	<i>Nachrichten und Vorfällenbeiten der See- und Handelsstadt Triest</i>	1786
5.	<i>Journal des österreichischen Lloyd</i>	1836–1849
6.	<i>Handels- und Seeberichte des Oesterreichischen Lloyds</i>	1837–1838
7.	<i>Adria. Süddeutsches Centralblatt für Kunst, Literatur und Leben</i>	1838
8.	<i>Der Freibafen von Triest</i>	1848–1850
9.	<i>Illustriertes Familienbuch zur Unterhaltung und Belebrung häuslicher Kreise</i>	1850–1865
10.	<i>Triester Zeitung</i>	1851–1918
11.	<i>Österreichische Marine-Zeitschrift</i>	1853–1859
12.	<i>Archiv für Seewesen</i>	1865–1872
13.	<i>Der Briefmarken-Anzeiger</i>	1866
14.	<i>Der Zwischenakt</i>	1867
15.	<i>Triester Handelsnachrichten</i>	1871
16.	<i>Stenographische Zeitung aus Triest</i>	1871–1873
17.	<i>Marktbericht</i>	1877
18.	<i>Orientalischer Correspondent</i>	1879–1880
19.	<i>Der Zwischenakt. Triester Kunst- und Literaturblatt</i>	1880
20.	<i>Triester Sonntag-Journal</i>	1880–1881
21.	<i>Triester Tagblatt</i>	1880–1918
22.	<i>Triester Journal</i>	1881–1886
23.	<i>Triester Führer</i> (se nadaljuje kot <i>Triester Rundschau</i>)	1881–1882 (do 1915)
24.	<i>Triester lose Blätter</i>	1883
25.	<i>Triester pikante Blätter</i>	1884
26.	<i>Triester fliegende Blätter</i>	1884
27.	<i>Adriatische Post</i>	1884–1885
28.	<i>Eintracht</i>	1886–1887
29.	<i>Tergeste</i>	1886–1887
30.	<i>Neue adriatische Post</i>	1887–1888
31.	<i>Der Zollwart</i>	1891–1892
32.	<i>Eintracht. Zeitschrift zur Förderung der Interessen des Turvereins »Eintracht«</i>	1896–1915
33.	<i>Die Woche</i>	1902
34.	<i>Triester Korrespondenz</i>	1909

tržaške trgovske novice *Triester Handelsnachrichten*, v letih 1871–1873 *Stenographische Zeitung aus Triest*,⁷² leta 1877 za kratek čas gospodarsko glasilo *Marktbericht* in od decembra 1879 do začetka aprila 1880 še list *Orientalischer Correspondent*, namenjen novicam z Vzhoda.⁷³ Le slabega pol leta, od decembra 1881 do maja 1882, je izhajal mesečnik *Triester Führer*, ki je v podnaslovu sporočal, da prinaša opise o materialnem in duhovnem življenju Trsta in okolice (*Rundschau über das materielle und geistige Leben Triests und der Nachbarländer*), nadomestil pa ga je časopis *Triester Rundschau*, ki je – verjetno do leta 1915 – izhajal štirikrat letno in ga je urejal neki E. Schatzmayer, sicer avtor knjižic *Dalmatien in Triest und Umgebung*.⁷⁴ Konec osemdesetih je v mestu izhajal dvomesečnik *Eintracht*, namenjen železniškemu

in pomorskemu prometu v Trst in iz njega,⁷⁵ v začetku devetdesetih let so poseben časopis, *Der Zollwart*, namenili carinam,⁷⁶ trgovino in politiko pa je obravnaval od poletja 1886 do februarja 1887 izhajajoči časopis *Tergeste*, ki je v vsebinski zasnovi posnemal *Triester Zeitung* in *Triester Tagblatt*. Sestavljale so ga namreč rubrike: dnevni pregled dogajanja, pregled aktualne politike ter rubrika, namenjena trgovini in gospodarstvu, poleg tega pa je imel časopis tudi podlistek, v katerem je precej skromno, a vendarle obravnaval novice iz sveta umetnosti, gledališča in književnosti.⁷⁷

Za konec velja omeniti, da sta poleg Löwenthalove *Adrie* v Trstu izhajala še dva časopisa, namenjena širjenju kulture in literature. Kot je mogoče razbrati

⁷² Prav tam, str. 554–557.

⁷³ Prav tam, str. 582.

⁷⁴ Prim. prenumeracija na *Triester Rundschau* (Biblioteca Civica Attilio Hortis, sig. Misc. 0200 01631).

⁷⁵ Monti Orel, *I giornali triestini*, str. 614.

⁷⁶ V zadnjih letih 19. in v začetku 20. stoletja so v Trstu izhajali tudi nekateri drugi časopisi, ki pa so kmalu prenehali prihajati med bralce ali pa so jih izdajala različna društva in podobne organizirane skupine (prim. prav tam, str. 635–639, 659, 671).

⁷⁷ Prav tam, str. 615.

iz sekundarne literature, so tu že jeseni 1867 tiskali časopis *Der Zwischenakt*, vendar pa niti v Trstu niti v Ljubljani in na Dunaju ali v nemških knjižnicah in arhivih (Mannheim, Stuttgart, München) ni ohranjene nobene številke.⁷⁸ Monti Orel navaja, da je bilo časopis, ki je bil glede na naslov (ta pomeni »med dvema dejanjema«) namenjen gledališču, mogoče najti na policijskih seznamih, vendar pa razen te navedbe o njem ni zaznamkov.⁷⁹ Dobro desetletje pozneje, leta 1880, v Trstu spet izide istoimenski časopis, namenjen umetnosti, literaturi in gledališču, kar bi utegnilo pomeniti, da je šlo za naslednika časopisa iz leta 1867. Uredniške vaje je prevzel politik Giovanni Oliva (1852–1920),⁸⁰ a je izdajanje časopisa kmalu opustil in raje začel urejati (verjetno finančno bolj obetajoči) nedeljski list *Triester Sonntag-Journal*, namenjen obrti, trgovini in prometu, v časopisne stolpce pa so zašle tudi novice iz sveta umetnosti, gledališča in književnosti. Lastnik časopisa, ki je vlekel vaje v ozadju, je bil Friedrich Vinzenz Dewald, verjetno iz premožnejše tržaške družine, ki je imel smisel za dobiček in je poskušal časopis čim bolj uspešno tržiti. Kljub aktualnim vsebinam pa se časopisu ni uspelo dolgo obdržati na trgu, po manj kot letu dni ga je nadomestil prav tako Dewaldov *Triester Journal*,⁸¹ ki je od februarja 1881 izhajal v italijanskem, francoskem in angleškem jeziku, sredi oktobra 1881 pa je začela izhajati še nemška izdaja. Zaradi kozmopolitske narave in večjezičnosti se je časopis nekaj časa v podnaslovu imenoval *Journal international*.⁸² V začetku 20. stoletja sta v Trstu izhajali še dve publicistični glasili, ki pa nista bistveno zaznamovali tržaške časopisne krajine, prav tako pa sta med bralce prihajali le kratek čas. To sta bila *Die Woche* (1902) in *Triester Korrespondenz* (1909).⁸³ Kot je bilo v navadi, so izhajala tudi nekatera društvena glasila v nemščini, na primer *Eintracht. Zeitschrift zur Förderung der Interessen des Turvereins*

»*Eintracht*« (1896–1915), mesečnik telovadnega društva Eintracht (Sloga).⁸⁴

Sklep

Tržaška medijska krajina in časopisi, ki so v nemščini izhajali od poznega 18. do konca 19. stoletja, so odraz časa, v katerem so prihajali med bralce, ter odslikavajo politične, gospodarske, družbene in kulturne razmere svoje dobe. Trst je bil, kot pišeta Magris in Ara, do leta 1848, torej »do izbruha narodnostnih bojev«, ⁸⁵ talilni lonec kultur, kar se odraža tudi v časopisju, ki je bilo namenjeno pretoku informacij. Časopisi so bili forumi za izmenjavo različnih pogledov ter so omogočali stik med različnimi skupnostmi in kulturnimi elementi v mestu. A medtem ko so številni Nemci v Trst prihajali in iz mesta odhajali, ne da bi ga zares (s)poznali, na primer literat in urednik Paul Frisch ali lirik Robert Hamerling, in je bilo osrednje nemško Schillerjevo društvo – čeprav navidezno vpeto v kulturno dogajanje – pravzaprav tujek v mestu, je sčasoma prihajalo do vse večjih napetosti med italijanskim in slovenskim elementom, ki sta bila za razliko od Avstrijcev, Nemcev in Grkov neposredno vezana na svoje narodnostno ozemlje.⁸⁶ Proti koncu 19. stoletja je Trst postopoma izgubljal primat avstrijskega mesta ter avstrijsko podobo, italijanskost oziroma *italianità* pa se je iz kulturne sestavine vedno bolj spreminjala v politični smoter, kar se je odražalo tudi na področju publicistike.

Najpomembnejši tržaški časopisi, če pomislimo na naklado in njihov vpliv, so v Trstu izhajali v italijanščini, slovenščini in nemščini, pri čemer je bil delež nemškega in slovenskega tiska znatno nižji od italijanskega, ki je predstavljal skoraj 80 odstotkov tiskanih medijev v mestu. Nemško časopisje, izhajajoče konec 18. in v prvi polovici 19. stoletja, je bilo cenjeno, razširjeno in brano, že v drugi polovici 19. stoletja pa se je vpliv nemškega časopisja zmanjševal. Razen uradnega tržaškega dnevnika *Triester Zeitung*, ki je za več kot pol stoletja soustvarjal tržaško publicistično stvarnost, so se rojevali le časopisi, ki so razmeroma hitro utonili v pozabo. V letih 1863–1902 je delež nemškega tiska v Trstu znašal le še 2,6 odstotka. Na pomenu so vedno bolj pridobivali italijanski listi, ki so odslej narekovali in spodbujali gospodarski in kulturni utrip mesta.

Začetki nemške publicistike v Trstu v 18. stoletju so bili plod zasebnih pobud, usmerjala jih ni niti država niti gospodarstvo, prav tako nihče ni imel namena, da bi postavljaj pod vprašaj ali celo ogrožal

⁷⁸ Istoimenski gledališki časopis je v letih 1859–1871 izhajal na Dunaju. Tiskali so ga pri Wallishausserju, urejal pa ga je nemški pisatelj in skladatelj Adolf Schirmer (1821–1886). Možno je, da so po dunajskem zgledu podoben list nameravali izdajati tudi v Trstu.

⁷⁹ Monti Orel, *I giornali triestini*, str. 537.

⁸⁰ Oliva se je rodil v tržaški delavski družini in se pri štirinajstih zaposlil kot stavec v tiskarni Avstrijskega Lloyda. Že kot mladenič je simpatiziral z iredentističnimi in republikanskimi gibanji, ki so bila povezana z Garibaldijem, somišljeniki pa so se zbirali okoli družbe *Società operaia Triestina*. V zgodnjih devetdesetih letih 19. stoletja se je zapisal socialističnim idejam in urejal časopis *Il Lavoratore* (Maserati, Oliva, Giovanni).

⁸¹ Monti Orel, *I giornali triestini*, str. 585.

⁸² Novembra 1881 se je časopis preimenoval v *Triester Journal international*, v podnaslovu pa dodajal, da se ukvarja s poljedelskimi in finančnimi vprašanji, industrijo, pomorstvom, prometom, znanostjo in kulturo (*»Organ für Agrikultur, Finanzwesen, Industrie, Marine, Verkehr, Wissenschaft & Kunst«*). Od decembra 1881 do leta 1886 so časopis tiskali na Dunaju (Monti Orel, *I giornali triestini*, str. 588–589).

⁸³ Pagnini, *I giornali di Trieste*, str. 341–342.

⁸⁴ Časopis pod signaturo 178 hrani tržaška knjižnica *Biblioteca Civica Attilio Hortis*. Poleg nemškega društva Eintracht sta v Trstu delovala še slovensko društvo Sokol in italijansko Società Triestina di Ginnastica (več o društvi Reimann, *Die Deutschen in Triest 1880–1920*, str. 241–243).

⁸⁵ Ara in Magris, *Trst, obmejna identiteta*, str. 21.

⁸⁶ Prav tam, str. 22.

italijanskost mesta. V predmarčnem obdobju je poleg časopisov, namenjenih gospodarstvu in trgovini, izhajalo nekaj literarnih in kulturnih listov, večinoma tednikov, ki so objavljali tako dela nemških kakor tudi italijanskih avtorjev ter avtorjev s Kranjske (v nemščini), uredniki pa so bili priznani literati, na primer Jakob Löwenthal in Friedrich Martin Bodenstedt. Ti časopisi so bili izjemnega pomena tudi v širšem nemško govorečem prostoru tedanjega časa, saj so bili njihovi sodelavci ugledni literati, znani širrom monarhije in v nemških deželah. Tako smemo na primer Löwenthala označiti za idejnega nosilca uspešne tržaške kulturno-literarne publicistike, ki je zasledoval en sam cilj. Želel je, da bi se njegov kulturno in literarno zasnovani časopis *Adria* enakovredno kosal z Lloydovim gospodarsko-političnim časnikom *Journal des österreichischen Lloyd*. Časopisa sta se namreč razlikovala po vsebini, funkciji in krogu bralstva, ki sta ga nagovarjala. A temeljni cilj je bil isti: izmenjava idej s področja kulture in politike. Pomembno vlogo med nemškimi časopisi, tiskanimi v Trstu, je imel tudi *Illustriertes Familienbuch*, ki je med bralce prišel sredi 19. stoletja; velja za prvi »družinski« časopis v nemško govorečem prostoru, ki je izobrazeval, razsvetljeval in poučeval vse generacije in sloje prebivalstva ter s tem širil kulturna obzorja. Prav na tem primeru se izvrstno pokaže dobro sodelovanje kulture in gospodarstva, saj so pri Lloyddu pravilno zaznali potrebo po tovrstnem časopisu, ta pa je gospodarski družbi kaj hitro začel prinašati nenadejane dobičke. Hitro se je namreč izkazalo, da njegov domet nista bila le Trst in Avstrija, temveč je dosegel tudi bralstvo v nemških deželah. Njegov uspeh pa je idejne snovalce pri Lloyddu spodbudil, da so za kratek čas začeli izdajati tudi italijansko inačico časopisa, ki so ji dali naslov *Lettute di famiglia* (*Branje za vso družino*) in je izhajala do leta 1860. V tem prepoznamo prepletanje idej in kultur, predvsem pa sožitje, ko je šlo za gospodarski interes.

Za razliko od literarno obarvane publicistike v Trstu do leta 1865 so bili nemški časopisi druge polovice 19. stoletja velikokrat namenjeni posameznim ožjim strokovnim področjem, izdajala so jih različna društva ali interesne skupine in širše javnosti niti niso dosegli. Njihov vpliv je bil vedno manjši, dokler nemška publicistika v 20. stoletju ni povsem zamrla. Morda se prav na časnikarskem področju najbolj zrcali misel Magrisa in Are, da je Trst literatura, kajti tržaškost domuje v literaturi. Kljub vsakdanjim stikom med posamezniki so namreč različne skupine v Trstu vedno živele v »nezaupljivem medsebojnem nepoznavanju«. ⁸⁷ Tako so bile tudi življenjske razmere tržaških Nemcev drugačne od razmer Nemcev v drugih deželah. Vedno pa je vse najboljše povezovala prav literatura, bodisi kulturno-literarni časopisi bodisi podlistki z vsebinami s področja umetnosti, gledališča in književnosti – in zdi

se, da so k razumevanju povezovalne vloge književnosti in kulture pomembno prispevali prav časopisi, tudi nemški, ki so na svojih straneh omogočili, da je ta univerzalni element v multikulturnem pristaniškem mestu dosegel svojo publiko.

VIRI IN LITERATURA

ČASOPISNI VIRI

- Adria. Süddeutsches Centralblatt für Kunst, Literatur und Leben*, 1838.
Archiv für Seewesen, 1865–1872.
Illustriertes Familienbuch des österreichischen Lloyd, 1850–1865.
Journal des österreichischen Lloyd, 1836–1849.
Österreichische Marine-Zeitschrift, 1853–1859.
Triester Rundschau, 1881–1915.
Triester Tagblatt, 1880–1918.
Triester Zeitung, 1851–1918.

LITERATURA

- Anonimno: Correspondenz. Aus Triest. [Physiognomie der Gesellschaft, Männer und Frauen, Carneval]. *Zeitung für die elegante Welt*, št. 55 (18. 3. 1837), str. 219–220.
Ara, Angelo in Magris, Claudio: *Trst, obmejna identiteta*. Ljubljana: Študentska založba, 2001.
Bartsch, K.: Renn, Paul (1806–1860), Schriftsteller. *Österreichisches Biographisches Lexikon*. http://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_R/Renn_Paul_1806_1860.xml, 12. 6. 2019.
Brecelj, Marijan: Tommasini, Giuseppe (1710–1776). *Slovenska biografija*. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU 2013, dostop: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi709259/#slovenski-biografski-leksikon>, 23. 6. 2019.
Breschi, Marco, Aleksej Kalc in Elisabetta Navarra: La nascita di una città. Storia minima della popolazione die Trieste secc. XVIII–XIX. *Storia economica e sociale di Trieste I. La città dei gruppi 1719–1918* (ur. Roberto Finzi in Giovanni Panjek). Trieste: Lint, 2001, str. 69–237.
Castro, Diego de: *La questione die Trieste. L'azione politica e diplomatica italiana dal 1943 al 1954*. Trieste: Edizioni Lint, 1981.
Cvirn, Janez: Stanko Vraz in Ljudevit Gaj. *Stanko Vraz: 1810–1851: zbornik referatov ob dvestoti obletnici rojstva*. Ormož: Zgodovinsko društvo, 2010, str. 113–122.
Dor, Milo: Triest als Stadt zwischen drei Welten. *Triest. Die Stadt zwischen drei Welten. Ein literarisches Lesebuch* (ur. Helmut Eisendle). München: Piper Verlag, 1994, str. 49–62.
Dor, Milo: Triest. Stadt zwischen drei Welten. *Mitteleuropa. Mythos oder Wirklichkeit. Auf der Suche*

⁸⁷ Prav tam, str. 25–28.

- nach der größeren Heimat (ur. Milo Dor). Salzburg: Otto Müller, 1996, str. 135–149.
- Dular, Anja: Dunajski tiskar, založnik in knjigotržec Johann Thomas Trattner in slovenski knjižni trg 18. stoletja. *Kronika* 55, 2007, št. 1, str. 1–12.
- Dular, Anja: Johan Thomas Edler von Trattner (1719–1798) and the Slovene book market of the 18th century. *Kommunikation und Information im 18. Jahrhundert: das Beispiel der Habsburgermonarchie* (ur. Johannes Frimmel in Michael Wögerbauer). Wiesbaden: Harrassowitz, 2009, str. 45–54.
- Gombač, Boris M.: *Trst–Trieste – dve imeni, ena identiteta: sprehod čez historiografijo o Trstu 1719–1980*. Trst: Tržaška založba, 1993.
- Gorian, Rudj: *Editoria e Informazione a Gorizia nel Settecento: La »Gazzetta Goriziana«*. Trieste: Deputazione di Storia Patria per la Venezia Giulia, 2010.
- Großegger, Elisabeth: Dingelstedt, Franz Freiherr von (1814–1881), Schriftsteller, Theaterrichterin und Dramaturg. *Österreichisches Biographisches Lexikon*: https://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_D/Dingelstedt_Franz_1814_1881.xml, 12. 6. 2019.
- Hösler, Joachim: *Slowenien. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Regensburg, München: Verlag Friedrich Puster, Südosteuropa Gesellschaft, 2006.
- Janko, Anton: Johann Gabriel Seidl als Beiträger der Carniolia und des Illyrischen Blattes. *Benachrichtigen und vermitteln: deutschsprachige Presse und Literatur in Ostmittel- und Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert* (ur. Mira Miladinović Zalažnik, Stefan Sienert in Peter Motzan). München: IKGS, 2007, str. 87–96.
- Kalc, Aleksej: *Tržaško prebivalstvo v 18. stoletju*. Koper: Založba Annales, 2008.
- Keber, Katarina: Zdravstvene reforme Marije Terezije in Gerarda van Swietna. *Marija Terezija: med razsvetljenskimi reformami in zgodovinskim spominom* (ur. Miha Preinfalk in Boris Golec). Ljubljana: ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa/Založba ZRC, 2018, str. 407–420.
- Kordesch, Leopold: Liebeserklärung des Redakteurs an seine verehrten Abonnenten. *Carniolia. Zeitschrift für Kunst, Literatur, Theater und geselliges Leben*, let. 1, št. 2 (4. 5. 1838), str. 6.
- Kramberger, Petra: Autorinnen in der Sonntags-Beilage der »Marburger Zeitung« (1886–1898). »Das rechte Gespräch: keine(r) ringt nach Geltung, aber jede(r) kommt zur Geltung!«: Beiträge zur deutschen und österreichischen Literatur der Jahrhundertwende vom 19. zum 20. Jahrhundert (ur. Mariana-Virginia Lazarescu in Delia Cotârlea). Berlin: WVB, 2018, str. 39–45.
- Kucher, Primus-Heinz (ur.): *Adolf Ritter von Tschabuschnigg (1809–1877): Literatur und Politik zwischen Vormärz und Neoabsolutismus*. Wien: Böhlau, 2006.
- Lebensaft, Elisabeth, Christoph Mentschl in R. Ulrik: Schwarzer von Heldenstamm, Ernst (1808–1860), Journalist und Politiker. *Österreichisches Biographisches Lexikon*: https://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_S/Schwarzer-Heldenstamm-Ernst_1808_1860.xml, 14. 6. 2019.
- Lebensaft, Elisabeth: Pipitz, Franz (Ernst) (1815–1899), Schriftsteller und Journalist. *Österreichisches Biographisches Lexikon*: http://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_P/Pipitz_Franz_1815_1899.xml, 13. 6. 2019.
- Ličen, Daša: »Manjšine« in »večine« v prikazih tržaške zgodovine: med nacionalnimi in kozmopolitskimi narativi. *Nemi spomin: manjšine med obrobjem in ospredjem* (ur. Saša Poljak Istenič et al.). Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2017, str. 103–122.
- Lugnani, Silvana de: *La cultura tedesca a Trieste dalla fine del 1700 al tramonto dell'Impero asburgico*. Trieste: Edizioni »Italo Svevo«, 1986.
- Maserati, Ennio: Oliva, Giovanni (1852–1920), Politiker. *Österreichisches Biographisches Lexikon*: https://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_O/Oliva_Giovanni_1852_1920.xml, 12. 6. 2019.
- Merkù, Paolo: La presenza slovena nella città pre-emporale. *Storia economica e sociale di Trieste I. La città dei gruppi 1719–1918* (ur. Roberto Finzi in Giovanni Panjek). Trieste: Lint, 2001, str. 273–291.
- Miladinović Zalažnik, Mira: Das erste Laibacher belletristische Journal Carniolia (1838–1844) und die redaktionelle Tätigkeit seines Gründers Leopold Kordesch. *Deutschsprachige Öffentlichkeit und Presse in Mittelost- und Südosteuropa (1848–1948)*. Iași, Konstanz: Editura Universității »Al. Cuza«, Hartung-Gorre, 2008, str. 167–181.
- Monti Orel, Silvana: *I giornali triestini dal 1863 al 1902*. Trieste: Lint, 1976.
- Opela, Anna: »Vom Strande der Adria« – Aspekte der deutsch-österreichischen Kultur in Triest 1866–1871. *Literatur und Nation: die Gründung des Deutschen Reiches 1871 in der deutschsprachigen Literatur* (ur. Klaus Amann in Karl Wagner). Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 1996, str. 439–458.
- Pagnini, Cesare: *I giornali di Trieste dalle origini al 1970*. Milano: Centro Studi, 1959.
- Peternel, Mojca Marija: Tržaško obdobje *Journal des österreichischen Lloyd* (1836–1848). *Časopis za zgodovino in narodopisje* 77, 2006, št. 4, str. 16–45.
- Pirjevec, Jože: »Trst je naš!« *Boj Slovencev za morje 1848–1954*. Ljubljana: Nova revija, 2007.
- Previšić, Boris: »Das Gespenstergerede von einem Mitteleuropa« – die Imagination eines Un-Orts. *Der Gast als Fremder: Narrative Alterität in der Literatur* (ur. Evi Fountoulakis in Boris Previšić). Bielefeld: transcript Verlag, 2011, str. 113–136.

Reimann, Reinhard: *Die Deutschen in Triest 1880–1920. Das Verhältnis der deutschen Bevölkerung in der Adriastadt zu Italienern und Slowenen vom Beginn der nationalpolitischen Auseinandersetzungen bis zur Eingliederung der Stadt in das Königreich Italien* (doktorska disertacija). Graz, 2017.

Stemplinger, Eduard: Bodenstedt, Friedrich von. *Neue Deutsche Biographie*: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118512293.html#ndbcontent>, 13. 6. 2019.

Trampus, Antonio: *Tradizione storica e rinnovamento politico. La cultura nel Litorale Austriaco e nell'Istria tra Settecento e Ottocento*. Gorizia: Istituto giuliano di storia cultura e documentazione, 1990.

Usberghi, Giovanni: *Der Lloyd in Triest gestern – heute – morgen. Vom Österreichischen Lloyd zum Lloyd Triestino*. Triest: Lloyd Triestino di Navigazione S.p.a., 1987.

Wurzbach, Constantin von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*. Wien: Verlag der Universitäts-Buchdruckerei von L. C. Zamarski, 1866 (zv. 15), 1868 (zv. 19), 1870 (zv. 21), 1876 (zv. 32).

Zala, Sacha (ur.): *Die Moderne und ihre Krisen. Studien von Marina Cattaruzza zur europäischen Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts*. Göttingen: V&R unipress, 2012.

Žigon, Tanja: Ludvik Germonik in Peter Pavel pl. Radics – ustanovitelj Grillparzerjevega društva na Dunaju. *Kronika* 57, 2009 (V zlatih črkah v zgodovini. Razprave v spomin Olgi Janša-Zorn), izr. št., str. 317–328.

Žigon, Tanja: *Zgodovinski spomin Kranjske: življenje in delo Petra Pavla pl. Radica (1836–1912)*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2009.

deutschsprachigen Presseorgane, ihre Entstehungsgeschichte und Einbettung in Zeit und Raum. Im Vordergrund stehen die Fragen, wie ein Zeitungsunternehmen finanziert wurde, was die grundlegende inhaltliche Ausrichtung der Zeitungen war, wer die Redakteure und Mitarbeiter der jeweiligen Presseorgane waren, wie lange sich die einzelnen Zeitungen auf dem Markt behaupten konnten und wie sie die Presselandschaft Triests beeinflusst haben.

Auf keinem Gebiet der Habsburgermonarchie war auf einem so kleinen Raum die Bevölkerung derart ethnisch gemischt wie in Triest. Die Stadt war ein regelrechter kultureller Schmelztiegel. Wie in anderen Gegenden, so spiegelten auch die Zeitungen in Triest das politische, wirtschaftliche und gesellschaftliche Leben wider. Die auflagenstärkeren und einflussreicheren Triester Zeitungen erschienen in drei Sprachen, und zwar: Italienisch, Slowenisch und Deutsch. Im 18. und zu Beginn des 19. Jahrhunderts. Genossen die auf Deutsch verfassten Presseerzeugnisse weite Verbreitung, danach ging ihre Bedeutung zurück.

Die Anfänge der deutschen Publizistik in Triest waren das Ergebnis privater Initiativen ohne staatliche Lenkung und selbstverständlich ohne Absicht, die *italianità* der Stadt zu bedrohen. Im Vormärz sind neben Zeitungen, die sich wirtschaftlichen, politischen und Handelsfragen widmeten, auch einige literarische und kulturelle Zeitungen erschienen, welche sich zum Ziel setzten, Brücken zwischen verschiedenen Kulturen zu bauen, zu informieren, zu belehren und die Horizonte der jeweiligen Leser zu erweitern. So haben z. B. die von Jakob Löwenthal herausgegebene *Adria. Süddeutsches Centralblatt für Kunst, Literatur und Leben* (1838) und das von 1850 bis 1865 herausgegebene *Illustrierte Familienbuch* die Triester Presselandschaft stark geprägt. Vor allem die letzte Zeitschrift, die als Lektüre für alle Generationen gedacht war, war ein Unikum nicht nur in Triest, sondern im deutschsprachigen Raum und sicherte dem Herausgeber, der Gesellschaft des Österreichischen Lloyds, auch eine sichere Einnahmequelle. Die Zeitung, die sich am längsten auf dem Markt hielt, war die *Triester Zeitung*, die mit dem Ende des Ersten Weltkrieges 1918 eingegangen ist. Bei den in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts herausgegebenen Zeitungen handelt es sich meistens um Fachzeitschriften, die sich speziellen Fachgebieten widmeten, u. a. dem Seewesen, der Stenographie, der Philatelie, aber auch der Kunst und der Literatur. Sie nahmen jedoch kaum noch Einfluss auf das gesellschaftliche und das politische Leben in der Stadt.

(Povzetek v nemščino prevedli avtorici)

ZUSAMMENFASSUNG

Die deutschen Zeitungen in Triest im 18. und 19. Jahrhundert

Im vorliegenden Beitrag werden die deutschsprachigen Zeitungen und Zeitschriften systematisch dargestellt, die im späten 18. und im 19. Jahrhundert die Triester Presselandschaft mitgestaltet haben. Einleitend wird die kulturelle Lage in Triest mit besonderem Hinblick auf den publizistischen Bereich besprochen, es folgt die detaillierte Beschreibung der

R I A S S U N T O

Stampa tedesca a Trieste nei secoli XVIII e XIX

Il presente articolo introduce i giornali e le riviste che alla fine del XVIII e nel XIX secolo venivano stampati in lingua tedesca a Trieste e contribuivano alla creazione della realtà giornalistica della città. Nell'introduzione viene esposta la situazione culturale, soprattutto in ambito giornalistico, nella città portuale, segue una presentazione più dettagliata degli organi giornalistici tedeschi, dalla storia della loro istituzione sino alla loro posizione e all'inserimento nel tempo e nello spazio. Le domande centrali che si pongono sono: da chi e come erano finanziati i singoli giornali, quali erano gli orientamenti e i contenuti di base dei giornali, chi erano i redattori e i collaboratori dei singoli giornali, per quanto tempo rimasero sul mercato e quale impatto ebbero sul giornalismo di Trieste e sulla vita in generale.

In nessuna parte della monarchia asburgica si poteva vedere una popolazione talmente mista in un'area così piccola come proprio a Trieste. La città era davvero un calderone culturale e all'epoca mostrava un carattere multiculturale per eccellenza. Così come altrove, i quotidiani di Trieste riflettevano la situazione della vita politica, economica e sociale. I giornali triestini a maggiore diffusione e i giornali più influenti venivano pubblicati in tre lingue: italiano, sloveno e tedesco. I giornali in lingua tedesca furono letti e diffusi nel XVIII e all'inizio del XIX secolo, dopo di che la loro importanza iniziò a declinare.

Gli inizi della pubblicistica tedesca a Trieste furono il risultato di iniziative private, non furono guidati né dallo Stato né dall'economia, né alcuno di loro ebbe l'intenzione di competere o persino minacciare l'italianità della città. Nel periodo anteriore al marzo 1848, oltre ai giornali destinati al mondo degli affari e del commercio, venivano pubblicate alcune gazzette letterarie e culturali volte a costruire ponti tra culture diverse, a informare, ad educare e ad espandere gli orizzonti dei lettori. Così, il giornale *Adria. Süddeutsches Centralblatt für Kunst, Literatur und Leben* (1838), ad esempio, edito da Jakob Löwenthal e, negli anni dal 1850 al 1865, il giornale *Illustriertes Familienbuch*, segnarono fortemente lo spazio pubblicistico di Trieste. Quest'ultimo, in particolare, era destinato a una lettura divertente e istruttiva per tutta la famiglia e per tutte le generazioni. Era unico nel suo genere non solo a Trieste, ma anche generalmente – viene infatti considerato il primo giornale »per famiglie« nel territorio germanofono. Per la casa editrice, la società del Lloyd Austriaco, rappresentava così una fonte di reddito costante e regolare.

Il giornale in lingua tedesca che rimase più a lungo fu il quotidiano *Triester Zeitung*, precisamente dal 1851 sino alla fine della prima guerra mondiale. I giornali che venivano pubblicati nella seconda metà del XIX secolo erano principalmente destinati ad aree di competenza più ristrette, come ad esempio la nautica, la stenografia, la filatelia e così via, ma praticamente non ebbero alcun impatto sulla vita sociale e politica della città.